

methods at modern Ukrainian school; to prove new approaches to the decision of problems of ecological education of youth; to develop new technologies estetiko-ecological (noosphere) education of the person; to develop programs of preparation of experts of the top skills, capable to conduct youth to harmony achievement in relations with the nature.

Key words: ecological culture, estetiko-ecological education, noosphere education, estetiko-ecological catharsis.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2018 р.

Прийнято до друку 25.05.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.0:316.647.5

В. М. Швирка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Актуальність статті зумовлена тенденціями розвитку сучасного суспільства, в якому суперечливі явища глобалізації висувають до суспільства завдання підготовки особистості до життя в умовах багатонаціонального й культурного середовища. На перший план виходить формування умінь здійснювати взаємодію з людьми різних культур, національностей, віросповідань.

Одним з головних соціальних інститутів, що сприяє формуванню толерантної особистості в сучасному суспільстві, є освіта. Толерантність як особливість свідомості або особистісна риса не притаманна людині від початку і може ніколи не проявитися, якщо вона спеціально не вихована та не сформована. Тому сучасній педагогічній спільноті потрібно чітко розуміти генезис і розвиток поняття «толерантність» в тому числі й з точки зору педагогічної науки.

Проблема толерантності в даний час виявляється об'єктом уваги багатьох наук: філософії, політології, релігієзнавства, соціології, психології та ін. Поняття толерантності досліджувалось в працях філософів (Аристотель, Платон, Гомер, Геродот, М. Реріх, Г. Ляйбніц, Дж. Локк, І. Кант, Г. Сковорода, М. Бердяєв та ін.); соціологів (А. Брілл, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Дж. Саліван, П. Сорокін, Ф. Тьонніс, Є. Головаха); психологів (С. Бондирева, Є. Гундарь, І. Дзялошинський, П. Ніколсон, Є. Шлягіна, та ін.); педагогів (М. Карандаш, Л. Завірюха, М. Боритко, О. Байбаков, П. Комогоров, В. Калошин, В. Рахматшаєва та ін.).

Проблеми толерантності учнівської та студентської молоді представлені в роботах Т. Білоус, Я. Довгополової, І. Залесової, О. Матієнко, Ю. Тодорцевої та ін.

Термін «толерантність» вживається в різних наукових парадигмах і наповнюється специфічним змістом.

Філософія розглядає толерантність як розуміння й прийняття множинності й різноманіття буття й визнання неминучості співіснування розходжень. Принцип толерантності у філософії – це особливий принцип існування світу у всьому його різноманітті і протиріччях.

Крім того у філософії виділяються такі типи толерантності як а) байдужість, б) неможливість взаєморозуміння, в) поблажливість, г) розширення власного досвіду і критичний діалог.

З точки зору соціології толерантність розглядається як взаємодія різних соціальних груп (міжнаціональних, міжетнічних, міжкультурних, міжвікових, релігійних та ін.) та визначає її як здатність приймати людей іншої поведінки, звичаїв, почуттів, вірувань, думок як рівноправних громадян. Для принципу толерантності ключовими у соціології є концепції плюралізму та соціальної свободи, важливими умовами реалізації толерантності є співробітництво та партнерство.

Толерантність у психологічній літературі розглядається як інтегральна характеристика людини, що визначає її здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин з собою і з оточуючим світом. Це визначення припускає розгляд толерантності в широкому діапазоні: від її розуміння як нервово-психічної стійкості до її оцінки як морального імперативу особистості.

Але при цьому толерантність може бути розглянута і як педагогічна категорія.

Педагогічний підхід до визначення поняття «толерантність» розглянутий у працях Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталотці, К. Ушинського та ін. Їх наукова спадщина пронизана гуманізмом, що ґрунтується на свободі, справедливості, людинолюбстві, терпимості та інших чеснотах, які приносять насолоду людям.

Видатний педагог Я. Коменський зазначав, що: «Особливо варто привчати дітей бути терпимими, оскільки це є необхідним протягом усього життя, для того щоб вони могли володіти собою, керуватись розумом, а не поривами; перш ніж пристрасті бурхливо виявляться і пустять корені, краще гальмувати гнів, ніж давати йому волю тощо» [5, с. 94].

Концептуальні ідеї Ж.-Ж. Руссо полягали у площині рівності людей і свободи особистості. Він стверджував, що любов до людей наділяє їх лагідністю, справедливістю, поміркованістю, милосердям, поблажливістю, що й слугує засадами для толерантної особистості. У його творах звучить ідея патріотичного виховання. Вихованню необхідно надати національного характеру і так спрямувати думки та смаки громадян, щоб вони були патріотами за схильністю, за пристрасстю, за необхідністю. Педагог писав: «...нехай громадяни невпинно чують і думають про свою батьківщину, нехай вона стане для них понад усе на

світі, нехай вони вічно зберігають її у своїх серцях. Зрозуміло, таким чином в людей залишиться значно менше часу і коштів до збагачення, вони менше будуть прагнути до нього, бо їхні серця зуміють пізнати інше щастя, ніж багатство; таке мистецтво облагороджування душ і перетворення їх у зброю більш потужне, ніж золото [7, с. 161].

К. Ушинський у своїй праці «Про народність у суспільному вихованні» писав: «Історія переконує нас на кожному кроці, що поняття наші про достоїнства і недоліки не розповсюджуються на весь народ, і часто те, що на нашу думку є недоліком в народі, є зворотною і необхідною стороною її достоїнств, умовою її діяльності в історії» [12, с. 254].

Також ідею толерантності відстоювала С. Русова, розглядаючи її крізь призму націоналізації школи. Автор підкреслювала: «Навчаючись любити і свідомо ставлячись до свого люду, до свого краю, ми разом з цим навчаємось шанувати й інших людей, що живуть поруч з нами, закладати з ними певні товариські зносини. Культурно, педагогічно поставлена національна школа ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітнього шовінізму, ані до людоджерства» [8, с. 296].

До проблем толерантності звертався відомий український педагог В. Сухомлинський, який стверджував, що особистість людини є унікальною та неповторною за своєю сутністю, це є найвища цінність у світі, а тому й ставлення до неї має бути людським. Він засуджував тих, хто сіє зерна ненависті, расової і національної ворожнечі, війни: «Будь терпимий до окремих людських слабостей і непримиримий до зла. Терпимість і непримиримість – дуже важливі елементи духовної культури, які тобі треба опанувати для того, щоб орієнтуватись у безмежно складному світі людських пристрастей і характерів» [10, с. 147].

Я. Корчак звертав увагу на об'єднання зусиль дорослих і дітей у створенні миру без насилля, війн, дискримінацій. Виховання покликане формувати національну самосвідомість і так спрямовувати думки, смаки громадян, щоб ті були патріотами по схильності, по пристрасті, по потребі.

Акумулюючи у собі знання суміжних наук, сучасна педагогічна наука розглядає толерантність як моральну цінність (спільно з філософією), особистісне утворення, якість особистості (спільно з психологією), людську чесноту, активну життєву позицію (спільно з соціологією) та досліджує проблематику толерантності в напрямку визначення сутності та розвитку толерантних стосунків.

Враховуючи те, що феномен толерантності різнобічний, багатоаспектний, сучасні вчені намагаються відобразити його універсальність. Вітчизняні науковці в галузі педагогіки розглядають толерантність з одного боку, як одну з цілей виховного процесу в сучасному суспільстві, а, з іншого – як методологічний принцип спілкування в педагогіці, що проявляється, зокрема, в емпатійному розумінні та прийнятті вихованця таким, яким він є, в особистісній установці педагога на

спілкування на засадах довіри і відкритості (М. Андрєєв, Е. Койкова, О. Матієнко, О. Столяренко, Ю. Тодорцева та ін.).

Досліджуючи проблему виховання толерантності в рамках особистісно-орієнтованого виховання, І. Бех окреслює єдині моральні пріоритети, які б забезпечували стійке мирне співіснування:

- людина як найвища цінність цивілізації;
- свобода і права людини як загальнолюдські цінності;
- гуманізм і справедливість як універсальні принципи вселюдських стосунків;
- толерантне ставлення до прав та інтересів усіх народів і націй – першочергова умова мирного співіснування і недопущення збройних конфліктів;
- непримириме ставлення до порушень прав і свобод людини і народів – гарантія стабільного й міцного миру на всій Землі [2, с. 206–207].

Варто зазначити, що за останні роки з'явилося декілька дисертаційних досліджень, які спрямовані на розвиток теоретичних практичних положень проблем толерантності.

О. Столяренко у роботі «Педагогічні умови виховання толерантності в студентів ВНЗ технічного профілю» обґрунтовує сутність та структуру толерантності крізь призму гуманістичного, особистісно-орієнтованого, діалогічного підходів, представлено адаптований варіант зарубіжної методики за так званою назвою «інстинктивна прозорливість» [9].

У дисертаційному дослідженні О. Матієнко «Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції» виявлено особливості виховання толерантності у ліцеїстів Франції та проаналізовані педагогічні засади цього аспекту виховання; визначені можливості застосування французького педагогічного досвіду у вітчизняній системі освіти; подальший розвиток отримала методика виховання учнів на принципах миру [6].

У дослідженні Я. Довгополової «Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу» визначено сутність понять «толерантні відносини» і «полікультурне середовище ВНЗ», обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу [3].

Сутність і специфіку толерантності як професійно значущої якості особистості вчителя сучасної національної школи, позитивні й негативні ознаки прояву толерантності у вчителів розглянуто у дисертаційному дослідженні Ю. Тодорцевої «Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки» [11].

Проблемам особливостей виховання толерантності студентів вищих педагогічних навчальних закладів; обґрунтуванню змісту, форм та методів педагогічного керівництва процесом виховання толерантності у

студентів присвятила своє дисертаційне дослідження Т. Білоус «Виховання толерантності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови» [1].

У дисертації І. Залесової досліджено актуальну проблему підготовки майбутніх учителів до формування міжнаціональної толерантності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Шляхом аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури розкрито сутність і зміст феномена «міжнаціональна толерантність» [4].

Виявлені в ході аналізу досліджень проблеми виховання толерантності, історичні аспекти виникнення та розвитку цього терміна, а так само розглянуті підходи до його розуміння, дозволили нам сформулювати наступне визначення «толерантності». Толерантність – система внутрішніх ресурсів особистості, що відображає готовність і здатність людини позитивно і продуктивно вирішувати складні завдання взаємодії з самим собою та іншими людьми, які відрізняються по зовнішності, думок, почуттів, цінностей, поведінки, що сприяє несприйнятливості до негативних провокуючих чинників середовища.

Таким чином, дослідження толерантності як педагогічного феномена дозволило зробити висновок: вона є умовою, фактором гармонійного розвитку особистості; становить найважливішу характеристику способу життя учасників педагогічної взаємодії, яка передбачає встановлення справді гуманних відносин між ними; виступає в якості гуманістичної основи виховання в сучасному освітньому процесі та створює міцний фундамент для успішного розвитку в соціалізації особистості.

Список використаної літератури

- 1. Білоус Т. М.** Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «теорія і методика виховання» / Т. М. Білоус. – К., 2009. – 22 с.
- 2. Бех І. Д.** Виховання особистості : у 2 кн. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
- 3. Довгополова Я. В.** Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. / Довгополова Яна Володимирівна. – Харків, 2007. – 206 с.
- 4. Залесова І. В.** Підготовка майбутнього вчителя до формування міжнаціональної толерантності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Залесова Ірина Віталіївна – Вінниця, 2015. – 265 с.
- 5. Коменский Я. А.** Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж.Руссо, И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.
- 6. Матієнко О. С.** Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : Автореф. дис... канд. пед. наук / О. С. Матієнко; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2006. – 19 с.

7. **Руссо Ж.-Ж.** Педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 2 / Под ред. Г. Н. Джибладзе; Сост. А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1981. – 336 с. 8. **Русова С.** Націоналізація школи / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – С. 293–297. 9. **Столяренко О. В.** Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю [Текст] : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Столяренко Оксана Василівна. – Вінниця, 2013. – 291 с. 10. **Сухомлинський В. О.** Пависька середня школа // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 147. 11. **Тодорцева Ю. В.** Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: дис... канд. пед. наук: 13.00.04/ Тодорцева Юлія Вікторівна – Одеса, 2004. – 277 с. 12. **Ушинский К. Д.** Педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. в 6 т. 1. / Сост. С.Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.

Швирка В. М. Педагогічний підхід до визначення поняття «толерантність»

У статті проведено аналіз поняття «толерантність» з точки зору педагогічного підходу. Представлені погляди відомих педагогів на проблему толерантності в процесі виховання і навчання в загальноосвітніх школах і закладах вищої освіти. Розглянуто сучасні вітчизняні дисертаційні дослідження, присвячені теоретичним і практичним аспектам толерантності.

Толерантність з точки зору педагогічної науки охарактеризована як система внутрішніх ресурсів особистості, що відображає готовність і здатність людини позитивно і продуктивно вирішувати складні завдання взаємодії з самим собою та іншими людьми, які відрізняються по зовнішності, думкам, почуттям, цінностям, поведінці.

Ключові слова: толерантність, виховання толерантності, педагогічний підхід, учнівська та студентська молодь.

Швырка В. Н. Педагогический подход к определению понятия «толерантность»

В статье проведен анализ понятия «толерантность» с точки зрения педагогического подхода. Представлены взгляды известных педагогов на проблему толерантности в процессе воспитания и обучения в общеобразовательных школах и учреждениях высшего образования. Рассмотрены современные отечественные диссертационные исследования, посвященные теоретическим и практическим аспектам толерантности.

Толерантность с точки зрения педагогической науки охарактеризована как система внутренних ресурсов личности, отражающая готовность и способность человека положительно и продуктивно решать сложные задачи взаимодействия с самим собой и